

Enyedi Pál

A magyarországi orgonaépítés kutatása

I. Kutatástörténet

Enyedi Pál orgonaművész, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenei tanszékének adjunktusa, a budapest-zuglói Pádúai Szent Antal-templom orgonása.

„Igazán kár, hogy hazánkban ezen mindenféle zeneszerek legnemesebbike, és a zenészetnek alapja, u. m. az orgonacsínálás, és orgonálás művészete, nem tartatik kellő és műveltségre mutató becsülésben, [...] pedig ennél szebb valamit alig lehet képzelni, kivált ha jól kezelik mind készítésben, mind pedig rajta való játszásban. [...] Egyébként, miután egy hazai jeles tudós a nevezetesebb és régibb, kivált magyar feliratú honi harangok leírását megindította, méltó és talán még érdekesebb lenne azt a jelesebb orgonákról és készítőikről is megtenni, azok rajzaival együtt.”¹ A *Vasárnapi Újság*ban 1863-ban megjelent fenti sorok jelzik, hogy a XIX. század utolsó harmadában, a nemzeti múlt kutatásának részeként, lassan a hazai orgonaépítés története iránt is mutatkozott érdeklődés. Erről azonban még jó ideig csak elszórtan előkerült művelődéstörténeti adatok tudósítanak, s hat évtizednek kellett eltelnie az első kifejezetten hangszer- és orgonatörténeti tanulmányok megjelenéséig. Az írott forrásokon túl, a még létező hangszeres módszeres vizsgálata pedig csak egy évszázaddal később kezdődött el. Ennek okait a későbbiekben érintjük.

Az első orgonatörténeti írás, *Oláh Károly*, „nagy-kőrösi ref. tanítóképezdei ének- és zenetanár” 1876-ban megjelent cikksorozata, az orgona általános, európai történetét taglalja,² s a szerző csak az újabb kiadást bővíti magyarországi vonatkozású adatokkal.³ *Angster József*, legjelentősebb orgonaüzemünk alapítója, 1886-ban kiadott könyvében 17 oldalt szentel az orgona fejlődésének a hangszer szerkezetének, tervezésének, átvételének, használatának és karbantartásának leírása mellett, azonban a hazai orgonaépítés történetére —néhány mondatot leszámítva— nem tér ki.⁴ Még az I. világháború kitörése előtt

¹ Ld. *Vasárnapi Újság* 1863. 82. Idézi Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák*. Eger. Budapest 1980. 5. (Ezúton köszönjük Solymosi Ferencnek, hogy felhívta figyelmünket az idézetre.) Írásunkban csak válogatott irodalomjegyzéket adunk, a történeti vagy tartalmi szempontból kisebb jelentőségű művek egy részét mellőztük.

² Oláh Károly: „Az orgona-építészet története. (J. N. Forkel, J. J. Seidel, J. U. Sponsel után.)”, *Zenészet* *Lapok* XVI (1876) 4–6. szám. Budapest 1876.

³ Uő.: *Az orgona-építészet története*. Budapest 1879.

⁴ Angster József: *Az orgona története, lényege és szerkezete*. Pécs 1886. 3–20. Angster a 18. oldalon mindössze néhány mondatban ír két XIX. századi hazai orgonaépítőről. A kutatás két alapvető módszerét: az objektum és az írott források vizsgálatát azonban már ő is megemlíti. Lábjegyzetben

jelent meg *Sugár Viktor* közel másfélszáz oldalas organológiai munkája, melynek rövid történeti fejezetében —egyetlen adatot kivéve— szintén nem kapott helyet a hazai orgonaépítéset.⁵ Ugyancsak az I. világháború előtt látott napvilágot *d'Isoz Kálmán* zenetörténész két írása Körmöcbánya XV–XVII. századi zenei életéről, mely —több forrás közreadásával— egyben az első bővebb híradás volt Felső-Magyarország korabeli gazdag organokultúrájáról.⁶

Paradox módon, a létező hangszerállomány első széles körű felmérését, az orgonák egy jelentős részének jegyzékbe vételét az I. világháború hadiipari igényeinek köszönhetjük. A háború utolsó évében végrehajtott orgonasíp-rekvirálás „melléktermékeként”, a több mint 800 beküldött mentesítési kérelemmel jöhetett létre legértékesebb orgonáink adatainak, fényképeinek és rajzainak az a gyűjteménye, melyről *Éber László* művészettörténész számol be rövid értékelésben.⁷ A tanulmány orgonáinkról nemcsak az első részletes művészettörténeti leírásokkal szolgál, hanem az első olyan tudósítás is, melyből már sejthető a hangszerörökség korbelti tagozódása és egy-egy tájegység (Felvidék és Erdély) fontos szerepe. A rekviráló cégek közül az Angster-üzem közel teljes, kézíratos rekvirálási jegyzéke ismert, mely mintegy 1100 korabeli orgonáról szolgáltat értékes adatokat.⁸ Ekkor azonban sem a mentesítési kérelmekkel összegyűlt anyag *Éber* által is remélt részletes feldolgozására, sem a rekvirálási jegyzék (jegyzékek?) elemzésére nem került sor.⁹ A kor még nem volt érett rá: míg a hazafiúi büszkeség a múlt minél régebbi és dicsőbb jelei után kutatott levéltári forrásokat, régészeti és képzőművészeti emlékeket keresve, az orgonaépítés „szakférfiai” a technikai haladásba vetett hittel valójában nem mutattak érdeklődést a még fennmaradt és működő relikviák iránt.¹⁰

---

végül további történetírói szándékáról tudósít: „Mivel én «az orgona történetét Magyarorszában» is megírni ohajtanám: azért a jó ügy érdekében felszólítom s kérem mindazokat, kik netán errenézve némi történelmi adatok birtokában volnának, miszerint azokat minél előbb e műveszke szerzőjéhez beküldeni sziveskednének.” (Ezúton is köszönöm Solymosi Ferencnek, hogy felhívta a figyelmemet a könyv ezen részletére.)

⁵ Sugár Viktor: *Az orgona szerkezete és fejlődéstörténete a legrégebbi időktől napjainkig*. Budapest 1913.

⁶ d'Isoz Kálmán: *Körmöcbánya zenészei a tizenhetedik században*. Budapest 1907.; *Körmöcbánya XV–XVI. századi zenészeiről*. Budapest 1908.

⁷ Éber László: „Régi orgonák”, *Organológia* —a Zenei Szemle melléklete— I. (1918) 1. szám (aug.), 2–4. és 3. szám (okt.) 19–21.

⁸ *Rekvirált orgonasípok lajstroma*. Ld. Baranya megyei Levéltár, Angster-iratok!

⁹ „A [...] lajstrom [...] a hazai organológiának igen becses anyagot szolgáltat, melyet szakférfiaink remélhetőleg fel fognak dolgozni, illetőleg kutatásaik alapjául [...] felhasználni.” Ld. *Éber i.m.* 2! Sajnos, a mentesítési kérelmekkel beküldött anyag levéltárainkból eddig nem került elő. (Ld. Solymosi e jegyzetben *i.m.*, 348!) Angster jegyzéke pedig csak 77 év elteltével, 1995-ben jelent meg nyomtatásban, ld. Solymosi Ferenc: „Az 1918-as orgonasíp-rekvirálás és az Angster-féle «Rekvirált orgonasípok lajstroma» —I–II.”, *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 341–354. és 473–497.

¹⁰ Jól példázta ezt a felfogást Kacsóh Pongrácnak az évszázadok óta készített, de akkor már ósdinak számító mechanikus csúszkaládát elítélő megjegyzése: „[a franciák] az orgonaépítés művészetének terén érthetetlenül konzervatívak s még legjelesebb mestereik is, mint *Ch. M. Widor*, a legelavultabb tervezési és építési rendszer mellett foglalnak állást.” Ld. *Sugár i.m.* V. lap! Ugyanezt

Jobbára az addig szórványosan előkerült adatokból állt össze Geyer József, első nemzetközi téren is elismert organológusunk rövid összefoglalása a magyarországi orgonaépítés történetéről — ugyancsak egy tágabb, organaismereti témájú könyv részeként.¹¹ A fejezet sok régebbi és újabb (köztük számos erdélyi) orgonaépítő listáját is közli. Szintén az addigi művelődéstörténeti jellegű ismereteket foglalja össze 1935-ben lexikonszócikkében *Zalánfy Aladár*¹² és 1944-es írásában *Pécsi Sebestyén*;¹³ ezek olvashatók Szabolcsi Bencének közvetlenül a II. világháború után kiadott kézikönyvében is.¹⁴ Bartha Dénesnek az erdélyi zenetörténetről írt, e műfajba tartozó, de jelentősebb számú és fontos orgonatoréneti forrásra épülő összefoglalása 1936-ban jelent meg.¹⁵

Közben, 1926-ban, végre egy szűkebb, hangszertörténeti témakörrel készült tanulmány látott napvilágot: ismét Isov Kálmán írt egy adatokkal és forrásközléssel bőségesen alátámasztott cikket a pesti XVIII–XIX. századi hangszerkészítőkről, s köztük az orgonaépítőkről.¹⁶ Egy másik, kultúrtörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségű város, Sopron orgonaépítőiről publikált rövid összefoglalást 1939-ben *Csatkai Endre*.¹⁷ Az első orgonamonográfiák is a két háború közötti időszakban keletkeztek: 1934-ben *Musza Ferenc* debreceni nagytemplomi organista, majd a 40-es évek elején *Jászay Károly* kolozsvári evangélikus egyháztanácsos foglalta össze levéltári kutatások alapján templomuk orgonatorénetét.¹⁸ Újabb, az orgonatorénet egy-egy fontos részterületére vonatkozó forrásokat, a pesti hangszerkészítő cég XIX. századi mesterkönyvét és a váci egyházmegye XVIII. századi egyházlátogatási orgonaadatait publikálta 1962-ben egy-egy tanulmányban *Gábry György* és *Schram Ferenc*.¹⁹

---

a szellemiséget követik még évtizedekig az orgonaátépítések is: ha az anyagiak lehetővé teszik, a díszes orgonaházon túl általában legfeljebb néhány régi fasíp kerül vissza a felújított hangszerbe.

¹¹ Geyer József: *Az orgona [...] ismeretének tankönyve*. II. rész. Budapest—Szeged 1933. 136–142.

¹² Szabolcsi Bence — Tóth Aladár (szerk.): *Zenei lexikon*. Budapest 1935. II. köt. 289.

¹³ Pécsi Sebestyén: „Párhuzam az egyetemes és a magyar orgonakultúra fejlődése között”, Batizi László (szerk.): *A magyar muzsika hőskora és jelene történelmi képekben*. Budapest 1944. 317–336. Pécsi kissé bővebben idézi Oláh adatait, viszont hosszas spekulációba bonyolódik, hogy feltételezze: orgonát már Szent István király idejében használtak az országban.

¹⁴ Szabolcsi Bence: *A magyar zenetörténet kézikönyve*. Budapest 1947. 14.

¹⁵ Bartha Dénes: „Erdély zenetörténete”, Asztalos Miklós (szerk.): *A történeti Erdély*. (A Jancsó Benedek Társaság Kiadványai 38.) Budapest 1936. (1936-ban különnyomatként is megjelent.)

¹⁶ Isov Kálmán: *Buda és Pest zenei művelődése (1686–1873)*. I. köt. (A 18-ik század.) Budapest 1926. 91–101. és 171–207. Jegyzetek és forrásközlés nélkül: „Hangszerkészítés Pest-Budán a 19. század közepéig”, Molnár Imre (szerk.): *A Magyar Muzsika Könyve*. Budapest 1936. 263–268.

¹⁷ Csatkai Endre: „Régi soproni orgonakészítők”, *Sopron vármegye* 1939. jún. 11.

¹⁸ Musza Ferenc: *A debreceni Nagytemplom százéves orgonája*. (Szenci Molnár Albert emlékének halála háromszázados évfordulójára.) Debrecen 1934., Jászay Károly: „A kolozsvári lutheránus egyház orgonáinak története”, *Erdélyi Múzeum* 1942. 3. szám, újabb közlése Dávid István 1983-as tanulmányában, ld. 46. jegyzet, 190–192.

¹⁹ Gábry György: „Das Meisterbuch der Pester Instrumentenmacher-Innung” és Schram Ferenc: „On Hungarian Organ Building in the 18th Century”, ld. mindkettő: *Studia Musicologica* II (1962) Budapest. 331–344., ill. 267–280. Az előbbi magyarul is, ld. Gábry György: „A pesti hangszerkészítő cég mesterkönyve”, *Folia Archaeologica* XXI. Budapest 1970. 193–200.

Maguknak a fennmaradt orgonáknak a kutatása Nyugat-Európa egyes országaiban a 20-as évek végétől kezdődött meg, döntően az akkoriban kibontakozó német neobarokk orgonamozgalom —mint új, korszerű orgonaépítési irányzat— hatására. Bár az új divat befolyása érezhető a két világháború közötti hazai orgonaépítésben és az erről folytatott teoretikus vitákban is, az ideálisnak kikialtott északnémet orgonatípustól alapjaiban különböző hazai barokk hangszerek iránt ekkor még semmi érdeklődés nem mutatkozott. Így régi orgonáink vizsgálatáról az első tanulmányok csak a II. világháború után jelentek meg: soproni hangszerekről közölt leírást 1956-ban *Schwarz József*.²⁰

Témánk kutatástörténetének különös epizódja *Musza Ferenc* egy másik munkájának sorsa. Musza 1957-ben zárta le géppel írt, 123 oldalas és mintegy 100 oldal jegyzettel is ellátott tanulmányát.²¹ Amint a bevezetőben maga is megállapítja, előtte senki sem kísérelte meg ilyen mélységben feldolgozni a hazai orgonaépítészet történetét, hiszen munkája csak saját módszeres, kiterjedt és hosszú éveig tartó, kifejezetten orgonatörténeti kutatásainak eredményeként születhetett meg. Műve tizenhat önálló, jórészt kronologikus fejezetben követi végig a magyarországi orgonaépítészet egyes korszakait a XVIII. századig, külön is tárgyalva azonban egy-egy jellegzetes témakört, például a reformáció, vagy egyes nagyobb városok orgonatörténetét. Az írás nemcsak az addig nyomtatásban megjelent művelődéstörténeti publikációkra épít, hanem jelentős mennyiségben dolgoz fel és közöl levéltári forrásokat (köztük például felvidékieket!), valamint ismertet néhány barokk kori orgonadispozíciót is. Sajnos, Musza tanulmánya, mely nyilvánvaló hiányosságai ellenére is hazai orgonaépítészetünk összefoglalásának első komoly kísérlete, nyomtatásban nem jelenhetett meg. A kézirat hosszú ideig a hazai tudományosság elől is elzárva maradt: csupán a szerző halála után, 1968-ban került közgyűjteménybe.²² Így történhetett meg, hogy Pécsi Sebestyén újabb kiadást megért orgonatörténeti írásának bevezetőjében még a 60-as évek közepén is így fogalmaz: „...mindaz, amit orgonakultúránk múltjáról tudunk, inkább ötletszerű kutatások sikerei, mintsem egy rendszeres kutatás végső eredményei”.²³

Az 50–60-as években a három nagy keresztény egyházban több kezdeményezés is történt az orgonaállomány felmérésére. *Musza Ferenc* országos felmérést szorgalmazott, s feltehetően így jöhetett létre, az 1958-ban elindított kérdőíves gyűjtés eredményeként, az Országos Református Gyűjteményi Tanács

²⁰ Schwarz József: „A Szent György dómtemplom barokk orgonája”, *Soproni Szemle* 1956. 350–354. Az írás a hangszereket ugyancsak az északnémet orgonaideológia szemszögéből vizsgálja. Tanulmányának mintegy kiegészítője Hamar Gyula írása: „Adalékok a soproni orgonák történetéhez”, *Soproni Szemle* 1957. 363.

²¹ Musza Ferenc: *Az orgona Magyarországon*. Debrecen 1957. Kézirat. Letétben: MTA Zenetudományi Intézet könyvtára, C–130/68.

²² Bár az írás adatai később újabb közleményekben jórészt megjelentek, azonban a hivatkozások teljes hiánya arra utal, hogy a kézirat még ezt követően sem került a kutató-utódok kezébe.

²³ Pécsi Sebestyén: *Az orgona. Az orgonajáték művészete. Az orgonatanítás módszertana*. Budapest 1965. Főiskolai jegyzet; *Az orgona szerkezete, története és építése*. Budapest 1967.

orgonakartotékja, melyben a legtöbb református orgona néhány alapvető adata és fotója megtalálható.²⁴ Az evangélikus egyház a felmérést *Zalánfy Aladár* javaslatára rendelte el. Zalánfy 1959-ben bekövetkezett halála miatt az adatgyűjtés eredményét *Trajtler Gábor* rögzítette egy kartonokon rendszerezett kataszterben.²⁵ Az OMCE 1960-ban kezdeményezte a katolikus kérdőíves gyűjtést, mely azonban csonka maradt.²⁶

A hazai orgonatorténeti kutatás új fejezete kezdődött el *Szigeti Kilián* zene-történész, pannonhalmi bencés tanár ilyen irányú munkásságával. Szigeti —számos, középkori zenénket érintő publikáció után— a 60-as évek végétől több jelentős tanulmányban dolgozta fel középkori orgonakultúránk fellelt dokumentumait.²⁷ Ugyanerről a témáról ír —ha romantikusabb hangvételben is, de hasonlóképp bőséges adattár birtokában— *Zolnay László* régész.²⁸

Szigeti legnagyobb tette e területen egy orgonatorténeti városmonográfiákat tartalmazó sorozat elindítása volt. 1964-től kezdve előbb több rövid tanulmányt írt a Dunántúl orgonaépítésének egy-egy részterületéről,²⁹ majd 1974-től imponáló folyamaban, szinte évenként megjelenő kötetekben tárta fel a régi magyar orgonaépítészeti központok tevékenységét.³⁰ Ő volt az első hazai kutató, akinek nyugati folyóiratokban is megjelentek a magyarországi orgonatorténetről szóló írásai.³¹ Szigeti zenei és történelmi képzettsége mellett

²⁴ A Gyűjteményi Tanács kartotékja a Budapesti Református Zsinati Levéltárban, ezen felül néhány tucat református orgona 1959-ben beérkezett adata Musza említett kéziratával együtt a Zenetudományi Intézet könyvtárában tekinthető meg. A református egyház a templomi berendezések összeírását 1981-ben ismételte meg. (Solymosi Ferenc és Trajtler Gábor szíves közlése alapján.)

²⁵ Trajtler —az evangélikus egyházvezetőségtől kapott orgona-felügyeleti megbízás alapján— a gyűjteményben máig folyamatosan rögzíti a változásokat. E kartonrendszert fénykép- és dokumentumgyűjtemény egészíti ki. (Trajtler Gábor szíves közlése alapján.)

²⁶ Tudomásunk van a csanádi, egeri, kalocsai, pécsi, váci és veszprémi katolikus egyházmegyék orgonakartotékjairól — személyes tapasztalat, valamint Szigeti Kilián 30. jegyzetben feldolgozott könyveinek jegyzetei, ill. Eger orgonaépítéséről szóló művének előszava alapján.

²⁷ Szigeti Kilián: „A budai hajdani várkapolna zenei élete a XIV–XVI. században”, *Magyar Zene* IX (1968) 402–428.; „A középkori orgona, különös tekintettel a magyarországi emlékekre”, *Magyar Zene* XV (1974) 186–201.; „Orgonálás a középkori Magyarországon Budavár elestéig, 1541-ig”, *Magyar Zene* XVI (1975) 380–388.; „Az orgonaépítés története Magyarországon Budavár elestéig, 1541-ig”, *Magyar zene-történelmi tanulmányok Kodály Zoltán emlékezetére*, Budapest 1977. 263–286. Egy hasonló témájú tanulmánya még kiadásra vár a *Magyar zene-történelmi tanulmányok* sorozat régi magyar zenével foglalkozó tervezett kötetében. (Bónis Ferenc szíves közlése.)

²⁸ Zolnay László: „Ungarische Orgelbauer und Organisten im 14–16. Jahrhundert”, *Studia musicologica* 14. Budapest 1972. 385–400.; *A magyar muzsika régi századaiból*. Budapest 1977.

²⁹ Szigeti Kilián: „Orgonák és orgonaépítők Szombathelyen”, *Vasi Szemle* 1964. 4. szám; „Dorner Gáspár Albert (1780–1858) szombathelyi orgonaépítő mester élete és munkássága”, *Vasi Szemle* 1969. 288–299.; „Halper János (1817–1888) orgonaépítő mester élete és működése”, *Soproni Szemle* 1972. 307–320.; „Tausz Antal nagyszentmihályi orgonaépítő élete és munkássága”, *Vasi Szemle* 1973. 3. szám.

³⁰ Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák. Kőszeg*. Budapest 1974; *Győr*. Budapest 1977; *Szombathely*. Budapest 1978; *Pécs*. Budapest 1979; *Eger*. Budapest 1980; *Szeged*. Budapest 1982.

³¹ Szigeti Kilián: „Der Orgelbauer Johann Halper (1817–1888). Sein Leben und Wirken im Spiegel seines Wanderbuches”, *Burgenländische Heimatblätter* 1973. Heft 1, 17–30.; „Das Wirken österreichi-

bizonyos organológiai felkészültséggel is rendelkezett, így kutatásait jelentős részben a fennmaradt hangszerállomány vizsgálatára is kiterjesztette. Ehhez nemcsak a már fenn említett egyházi inventáriumokat használta fel, hanem kiterjedt levelezéssel, sőt személyesen, szemle útján is igyekezett hiteles adatokhoz jutni egy-egy orgonaépítő tevékenységéről. Sajnos, váratlan halála megakadályozta műve befejezésében: tíz kötetesre tervezett sorozata a hatodik kötet után megszakadt.

Munkája rendkívüli jelentőségének elismerése mellett nem hagyható említés nélkül annak néhány fogyatéka sem. A szerző sokszor csak a hangszeres igen felületes megtekintésig jutott el, így számos, kérdőjellel ellátott, vagy utólag éppen hamisnak bizonyult adat került műveibe.³² Fontos adatok hiánya esetén néha engedett kutatói fantáziájának, s következtetések egész sorát építette ingoványos talajra.³³ Szigeti —történelmi alapállásától kissé eltávolodva— saját kora, az 1950–60-as évek éppen aktuális német neobarokk orgonaépítési divatjának szemszögéből tekintett a romantikus orgonaépítési stílusra, melyről olykor nehezen értelmezhető és tárgyi tévedésekkel is terhes fejtegetésekbe bocsátkozott.³⁴

Szigeti munkásságával egy időben, de attól függetlenül, a 70-es évektől újabb kutatók jelentkeztek orgonatörténelmi tanulmányaikkal. Mintegy húsz, részben határon túli vagy történelmi jelentőségű orgona leírását közölte *Gergely Ferenc* Hans Klotz magyar nyelvre lefordított ismeretterjesztő jellegű, és így széles közönséghez eljutott organológiai könyvének függelékében.³⁵ Legjelentősebb hazai orgonagyárunk, az Angster-üzem tevékenységének feltárását a cég gazdag irattári hagyatékára alapozva kezdte meg *Horváth Csilla*, aki nemcsak a gyár termelésének változásait mutatta be, hanem az első, ábécérendbe szedett opuszlistát is közölte.³⁶ Az üzem történetének első ötven évét

---

scher Orgelbauer in Ungarn", *Organa Austriaca* 3. Wien 1982. 122–159.; „Die Beziehungen des ungarischen Orgelbaues zur mitteleuropäischen und schlesischen Orgellandschaft", *Musik des Ostens* 9. 1983. 79–92.; „Alte ungarische Orgeln. Kőszeg (Güns)", *Organa Austriaca* 4. Wien 1988. 77–154.

³² Szeged-Kiskundorozsma katolikus templomának orgonáját például maga is meglátogatta. Bár már a játszóasztal feliratain, az orgonabelső megtekintése nélkül is felismerhetők az átépített regiszterek, a mai állapotot azonosnak vélte az eredetivel. Vö. Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák. Szeged*. Budapest 1982. 102., valamint az országos orgonafelmérés Kiskundorozsmára vonatkozó adatai az MTA ZTI Hangszertörténelmi Múzeumában!

³³ Egyik ilyen tévedése a kőszegi Schwarz Kristóf munkásságának leírása. Könyvének megjelenésekor egyik Schwarznak tulajdonított orgona eredete sem volt dokumentálható. Az összehasonlítás alapjául szolgáló, „kétségkívül” Schwarz művének tartott hangszerről azonban utóbb kiderült, hogy nem ő készítette. Vö. Szigeti Kilián: *Régi magyar orgonák. Kőszeg*. Budapest 1974. 15., és Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenetörténete* II. 86. old., 238. jegyzet!

³⁴ Vö. *Régi magyar orgonák. Pécs*. Budapest 1979. 118–119. és 159–165! A szerző mentségéül szolgál, hogy más helyen egyenesen védelmébe veszi a romantikus hangszereseket. Vö. *Régi magyar orgonák. Szombathely*. Budapest 1978. 188. jegyzet!

³⁵ Hans Klotz (— Gergely Ferenc, ford., kieg.): *Az orgonáról*. Budapest 1972. 201–221.

³⁶ Horváth Csilla: „Adatok az Angster Orgona- és Harmóniumgyár történetéhez”, *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XVII–XVIII (1972–73)* 137–166. Pécs.

Fonay Zsuzsa írása igyekezett részletesebben bemutatni,³⁷ a cég tevékenységének eddigi legteljesebb összefoglalása pedig az egyik utolsó tulajdonos, Angster József később, már 1993-ban megjelent könyve.³⁸ Egy addig gyakorlatilag teljesen feltáratlan tájegységről, a Tiszántúlról jelentkezett szenzációs híradással 1981-ben *ifj. Fekete Károly*, aki egy Angsterhoz hasonlóan francia kultúrán is nevelkedett múlt századi mester, a debreceni Kiszél István romokban lévő nagyszabású orgonájára hívta fel a figyelmet.³⁹ Külön meg kell említenünk Bárdos Kornélnak a magyar városok zenei életéről készült monográfiáit és számos hasonló témájú tanulmányát, melyek orgonákra vonatkozó levéltári adatok nagy tömegét is feltárták.⁴⁰

Bár Szigeti utolsó könyvében délvidéki (bánsági és bácskai) orgonaépítési központok történetét is igyekezett feldolgozni, az elcsatolt területek feltérképezése jórészt ottani kutatók érdeme. A történelmi Magyarország területén az orgonaállomány felmérése legkorábban Burgenlandban kezdődött el. A II. világháború kitörésének évében, 1939-ben elhunyt Oskar Eberstaller ausztriai orgonamonográfiája azonban csak 1955-ben jelenhetett meg nyomtatásban, még így is évtizedekkel megelőzve a többi terület átfogó kutatását.⁴¹

A 70-es években jelentkezett a gazdag felső-magyarországi hangszerörökséggel foglalkozó írásaival Gergelyi Otmár nyitrai történész, aki minden történeti értékű orgonáról személyesen alapos leírást készített. Karl Wurmral közös kutatásaik eredményeit a 70–80-as években az *Acta Organologica* hasábjain publikálták, illetve egy színes, ismeretterjesztő albumban foglalták össze.⁴² A 90-es évektől Marian Mayer végez újabb vizsgálatokat e területen.⁴³

Az erdélyi orgonaépítésről a II. világháború után a 60–70-es években jelentek meg újabb tudósítások. A besztercei százszek XVI. századi orgonakultúrá-

³⁷ Fonay Zsuzsa: „Az Angster orgonagyár ötven éve (1867–1917)”, *Baranyai Helytörténetírás* 1979. 109–175.

³⁸ Angster József: *Angster. A pécsi orgonagyár és a család története*. Pécs 1993.

³⁹ Ifj. Fekete Károly: „Debreceni mester százéves orgonája a Kistemplomban”, *Confessio* 1981. 66–71.

⁴⁰ A szerző írásainak témánkra is vonatkozó válogatott bibliográfiáját ld. Bárdos Kornél (szerk.): *Magyarország zenetörténete II.* Budapest 1990. 565!

⁴¹ Oskar Eberstaller: *Orgeln und Orgelbauer in Österreich*. Graz 1955. Ld. továbbá Alois Forer: *Orgeln in Österreich*. Wien 1973! (Ezúton is köszönöm Sirák Péternek, hogy lehetővé tette a kiadványok megtekintését.)

⁴² Gergelyi Otmár — Karl Wurm: „Historische Orgeln und Gehäuse in der Mittelslowakei”, *Acta organologica* 9. Berlin—Kassel 1975. 113–165.; „Zur Geschichte der großen Orgel in der Stadtpfarrkirche St. Jacobi zu Levoča”, *Acta Organologica* 11. Berlin—Kassel 1977. 9–46.; „Historische Orgeln und Gehäuse in der Westslowakei”, *Acta Organologica* 14. Berlin—Kassel 1980. 11–170. „Historische Orgeln und Gehäuse in der Ostslowakei”, *Acta Organologica* 22. Berlin—Kassel 1991. 13–104.; *Historické organy na Slovensku — Historische Orgeln in der Slowakei*. Bratislava 1982. A fenti publikációk tartalmazzák gyakorlatilag az összes, XIX. század végéig épített és még fellelhető felvidéki orgona leírását, a fontosabb levéltári adatokat valamint az egyes mesterek rövid életrajzát.

⁴³ Marian Mayer: „Az orgonaépítés története Szlovákiában — I–II.” *Magyar Egyházzene I* (1993/1994) 231–237. és 343–352.; „Die Orgel der evangelischen Holzkirche in Käsmark (Kežmarok)”, *Orgel International* 2000. 1. szám, 28–33.

járól közölt fontos levéltári adatokat *Benkő András* zenetörténész,⁴⁴ az első rövid összefoglaló tanulmányokat pedig helybeli szász orgonistáknak, a brassói *Victor Bickerich*nek és a nagyszebeni *Franz Xaver Dressler*nek köszönhetjük.⁴⁵ 1983-ban publikálta Kolozsvár történeti orgonáinak leírását *Dávid István* helybeli orgonaművész,⁴⁶ ugyanebben az évben jelentkezett az egyik jeles késő barokk orgonaépítő munkásságáról szóló híradással a szebeni *Hermann Binder* orgonaépítő mester.⁴⁷ 1980-ban *Simén Domokos* írt rövidebb tanulmányt az unitárius Küküllői egyházkör hangszereiről,⁴⁸ 1987-ben, *Kozma Mátyás* orgonaművész és *Makkay Edit* munkájaként készült el egy másik jelentős erdélyi magyar város, Marosvásárhely műemlékorgonáinak monográfiája.⁴⁹ *Dávid István* már 1977-ben kezdeményezte az erdélyi református egyházkerület orgonáinak összeírását. Hasonló felmérésekre egy évtizeddel később, 1987-ben került sor az erdélyi unitáriusok és a királyhágó-melléki református egyházkerület templomaiban.⁵⁰ Dávid e kérdőíves felméréseket saját kutatásaival és *Geréd Vilmos* katolikus, *Hermann Binder* szász evangélikus, illetve *Kovács László Attila* magyar evangélikus gyűjtéseivel egészítette ki, s így jelenhetett meg 1996-ban a mintegy 1046 orgonát felsorakoztató erdélyi orgonarepertórium.⁵¹

Újabb Enyedi István szatmárnémeti mérnök foglalkozik a város és környéke orgonaépítésének feltárásával.⁵²

A romániai Bánság orgonaépítészetéről *Josef Brandeis* és *Luzien Geier* ugyancsak a 70-es években közölt tudósítást.⁵³ Majd szélesebb körű helyi ku-

⁴⁴ Benkő András: „Date privind prezența unor instrumente și instrumentiști în viața orașului Bistrița din secolul XVI.”, *Lucrări de musicologie* nr. 2. Kolozsvár 1966.; magyarul ld. „Levéltári adalékok Beszterce XVI. századi zenei életéhez”, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXI/2. 1977. 202skk! (Az erdélyi orgonatoréneti íráskönyvészeti adatainak pontosítását Dávid Istvánnak köszönjük.)

⁴⁵ Viktor Bickerich: „Musica de orgă în România”, *Studii de muzicologie*. București 1962. 211skk. (megjelent 1966-ban), Franz Xaver Dressler: „Orgelbaukunst in Siebenbürgen”, *Karpaten Rundschau* 1975/8. szám 11–16., 18., 20.

⁴⁶ Dávid István: „Műemlék orgonák Kolozsváron”, *Zenetudományi Írások* 1983. Bukarest 1983. 158–193. Újabb közlését — jegyzetapparátus nélkül — ld. a szerző 51. jegyzetben jelzett művében, 155skk!

⁴⁷ Hermann Binder: „Der Orgelbauer Samuel Josef Maetz.”, *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* 26. kötet 2. szám. Bukarest 1983. 21skk.

⁴⁸ Simén Domokos: „Régi orgonák és énekkarok a volt Küküllői egyházkörben”, *Keresztény Magvető* 94 (1988) 2. szám. 87–92.

⁴⁹ Kozma Mátyás — Makkay Edit: „Marosvásárhely műemlék orgonái”, *Református Szemle* 1988/3. szám. 281–294. Kolozsvár. Jórészt újra közölte Dávid István az 51. jegyzetben idézett művében, 170skk!

⁵⁰ Az unitárius felmérés közel teljes, a királyhágó-melléki összeírás azonban — a diktatúrát kiszolgáló egyházi vezetés ellenállása miatt — egyéni kezdeményezésre csak a hangszerek mintegy 60%-át vehette jegyzékbe. (A pontosítást Dávid Istvánnak köszönjük.)

⁵¹ Dávid István: *Műemlék orgonák Erdélyben*. Kolozsvár—Budapest 1996.

⁵² Ștefan Enyedi: „Orgile orașului Satu Mare” (Szatmárnémeti orgonái), *Satu Mare. Studii și comunicări* XV–XVI. (1998–1999) Szatmárnémeti 2000 (?). 531–556.

⁵³ Josef Brandeis — Luzien Geier: „Banater Orgeln und Orgelbauer”, *Neue Banater Zeitung* XIX (1975) Nr. 3928 (júl. 17).

tatásokat követően, a 80-as évektől *Franz Metz* jelentkezett publikációival, aki az orgonák felmérését is elvégezte.⁵⁴

A jugoszláviai vajdasági (nyugat-bánsági és dél-bácskai) orgonák felmérését *Mioccs József* szabadkai katolikus lelkész kezdeményezte 1973-ban. Így jött létre a nagybecskereki és a szabadkai püspökség orgonakartotékja, melyből utolsó könyvéhez *Szigeti Kilián* is bőven meríthetett adatokat. A 80–90-es években saját, önálló kutatásokat folytatott e területen *Mándity György* péterváradai történész, akinek tanulmánya és a Vajdaság 171 még létező, valamint 59 elpusztult orgonát felsorakoztató jegyzéke lapunk hasábjain 1998-ban jelent meg.⁵⁵ Ugyanebben az évben látott napvilágot *Mioccs* műve a szabadkai katolikus egyházmegye 85 orgonájáról.⁵⁶

A 80-as évek végéig publikált hazai és határon túli orgonátörténeti kutatási eredményekből a *Magyarország zenetörténete* köteteinek több fejezetében, szétszórtan láthatott napvilágot a témakör újabb, az 1686-ig terjedő időszakot felölelő summázata.⁵⁷

A régen hiányzó magyarországi alap kutatás elvégzését, a teljes hazai orgonaállomány módszeres felmérését kevéssel *Szigeti* halála után, 1985-ben *Sirák Péter* orgonaművész indítványozta. Mivel a korábbi, kiküldött kérdőívekből összeállt felmérések tudományos szempontból nagyrészt használhatatlannak bizonyultak, csak a hangszerek személyes felkeresése és az egységes szempontú adatfelvétel tűnt járható útnak.⁵⁸ A kezdeményező, *Baróti István*, *Solymosi Ferenc*, valamint *Enyedi Pál* képezte azt a felmérő csoportot, mely a Soros Alapítvány anyagi támogatásával, *Bárdos Kornél* zenetörténész felügyelete és atyai pártfogása mellett még ugyanazon év őszén munkához láthatott.⁵⁹ Az 1988-ban lezárult

⁵⁴ Franz Metz: „Historische Orgeln des Banats”, *Neuer Weg Kalender* 1984. Bukarest 1983. 72–75.; „Historische Orgeln und Orgelbauer aus dem Banat”, in *Te Deum laudamus*. Bukarest 1995. 273–288.; „Orgelbau im Banat”, *Ars Organi* 45 (1997) 150–172.; „Einblicke in die Orgellandschaften Rumäniens”, *Orgel International* 1998. 2. szám, 6–15.; ld. még a *Mándity Györggyel* közös cikket az 55. jegyzetben! (Az adatok kiegészítését Franz Metznek köszönjük. Közlése szerint a Bánság orgonajegyzéke kiadás előtt áll.)

⁵⁵ Mándity György: „Délvidék orgonaépítésze”, *Magyar Egyházzene* V (1997/1998) 257–272. A terület orgonaépítéséről ld. továbbá *Mándity György* — *Franz Metz*: „Orgellandschaft Wojwodina”, *Orgel International* 2000. 1. szám, 12–19.

⁵⁶ *Mioccs József*: *A szabadkai egyházmegye orgonái*. Szabadka 1998.

⁵⁷ *Magyarország zenetörténete* I. köt. Budapest 1988. t.k. 78–79., 121., 125–127., 137–138., és II. köt. Budapest 1990. t.k. 103–104., 446–447., 455–459. Ld. még *Enyedi Pál*: „Die Orgelbaugeschichte Ungarns”, *MGG Musiklexikon* 7. Kassel—Stuttgart 1997. 993sk!

⁵⁸ *Valamennyi* — még az első pillantásra történetileg érdektelen — orgona részletes felmérését az is indokolta, hogy e szempontból minden hangszer értékes lehet: egyrészt rejtheti régebbi orgonák alkatrészeit, másrészt a ma új hangszerek előbb-utóbb történeti vizsgálódás tárgyává válhatnak.

⁵⁹ A munkának nemcsak hangszertörténeti, hanem gyakorlati célkitűzése is volt: az inventárium alapján egy műemléki jegyzék összeállítása, ezen hangszerek védelmének kezdeményezése. Az MTA Zenetudományi Intézete, az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség és az egyházi központok azonban gyakorlatilag csak eszmei támogatást tudtak nyújtani. Végül a Soros Alapítvány vállalta az orgonafelmérés teljes költségét, ami másfél évtizeddel ezelőtt egymillió forintot tett ki. (Meg kell azonban jegyezni, hogy sok lelkész megértéssel és segítőkészséggel karolta fel az ügyet,

felmérés eredményeként jött létre a Zenetudományi Intézet több mint 3000 magyarországi orgona —köztük mintegy 1000 történeti értékű hangszer— adatait tartalmazó kéziratos jegyzőkönyvgyűjteménye, melyhez egy mintegy tizenkétezer fotót tartalmazó dokumentáció is csatlakozik. Az anyag számítógépes kivonatát —ismét a Soros Alapítvány támogatásával— 1990-ben *Solymosi Ferenc* készítette el, kiegészítve azt saját, levéltári kutatásainak eredményeivel.

1991-ben ismét alapítványi támogatásból került sor egy szovjetunióbeli utazásra, ahol *Sirák Péter* és *Enyedi Pál* egy eddig nem kutatott terület, Kárpátalja valamennyi orgonáját, a fellelt mintegy 60 hangszert vette jegyzékbe.⁶⁰ Sajnos, az e szempontból jelentős, részben még ugyancsak feltáratlan Partium orgonáinak felmérésére máig nem sikerült az anyagi forrásokat előteremteni.

A hazai orgonakutatás új, jelentős fóruma a *Magyar Egyházzene*, a Magyar Egyházzenei Társaság 1993 adventje óta megjelenő negyedéves egyházzenei és liturgikai folyóirata, mely már pusztán létezésével, a közlési lehetőség biztosításával is ösztönözte több tanulmány létrejöttét. Napvilágot láthattak itt egyes határon túli régiók kutatási eredményeinek első magyar nyelvű összefoglalói,⁶¹ hazai orgonatörténeti írások, valamint fontos források és forrásértékű jegyzékek publikációi is.⁶² Ugyancsak a 90-es évek első felében indult az a két másik zenei folyóirat, a *HangszerVilág* és a *Zsoltár* is, mely alkalmanként szintén helyet ad ilyen tárgyú cikkeknek.⁶³

így a felmérők részére szállást és ellátást leggyakrabban az egyházak biztosítottak parókiáikon keresztül.) — A munkát három év alatt, 1985 és 1988 között kellett befejezni, azt tehát négy személy két csoportban, évente 4–6 hónapon át végezte. A rendelkezésre álló idő és anyagiak befolyásolták a munkamódszert is: az elsődleges feladat a hangszerek vizsgálata volt, a kapcsolódó dokumentációba csak kevés helyen, véletlenszerűen, az esetek mintegy 10%-ában sikerült betekinteni.

⁶⁰ A Kárpátaljai nyilvántartás szintén a Zenetudományi Intézetben került elhelyezésre.

⁶¹ Ld. Marian Mayer írása a 43. és Mándity György tanulmánya a 55. jegyzetben, továbbá Dávid István: „Az orgonaépítés története Erdélyben”, *Magyar Egyházzene* I (1993/1994) 467–478. és II (1994/1995) 79–93!

⁶² Enyedi Pál: „Angster József, a Cavallé-Coll-tanítvány”, *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 457–472.; Fekete Csaba: „Debrecen és az orgona — I–II.”, *Magyar Egyházzene* VI (1998/1999) 355–374. és 441–458.; Geréd Vilmos: „A kolozsvári Szent Mihály-templom orgonáiról”, *Magyar Egyházzene* III (1995/1996) 351–360.; Uő.: „A gyulafehérvári székesegyház orgonáinak története”, *Magyar Egyházzene* V (1997/1998) 217–230.; Kormos Gyula: „Egy 200 éves orgona életútja”, *Magyar Egyházzene* IV (1996/1997) 223–236.; Uő.: „Sopron és környéke evangélikusainak orgonái Sopron — I.”, *lapunk jelen száma* 61–104. oldalain; Pour László: „100 éve nyílt meg a budapesti Rieger-orgonaüzem”, *Magyar Egyházzene* II (1994/1995) 95–100.; Solymosi Ferenc: a 9. jegyzetben *i.m.*; Uő.: „Az Angster-orgonák jegyzéke” *Magyar Egyházzene* IV (1996/1997) 331–374.; Uő.: „A Rieger-orgonagyár és opuszjegyzéke — I.”, *lapunk jelen száma* 105–140. oldalain.

⁶³ Hrabovszky György: „Orgonaszentelő prédikáció. 1796.” (közreadta Fekete Csaba), *Zsoltár* II/3. szám, 2–5., Kormos Gyula: „Requiem egy orgonáért”, *Zsoltár* II/2. szám, 13–20., Kovács Lóránt: „Orgonakörkép a statisztikák tükrében”, *Zsoltár* I/3. szám, 12–14., Pour László: „Egy múlt századi orgonáról”, *HangszerVilág* II/3. szám, 21–23., Sepsy Károly: „A Miskolc-Kossuth utcai református templom orgonáinak története”, *Zsoltár* V/1–4. szám, 28–32.

II. A feladatokról

1) A jelentős eredmények ellenére a fentiekből kitűnik, hogy az orgonatorténét valójában gazdátlan kutatási terület. A téma komplex áttekintésére, azaz levéltári forráskutatásra, orgonaépítészeti leírások értékelésére és a hangszerek vizsgálatára —érthető okokból— együttesen csak kevesen vállalkoznak. Az antikvitástól örökölt, több mint kétezer éves hangszer, rendkívül változatos szerkezete és szerteágazó történelme miatt, az egyébként tudományosan felfegyverzett muzikológia és hangszertörténet-írás érdeklődési körének legfeljebb perifériáján helyezkedik el. Ezért igen gyakran az alapvetően nem történelmi, hanem előadói beállítottságú és foglalkozású, de a hangszer, annak irodalmát valamint általános történetét legalább jól ismerő organistákra hárul a feladat, hogy (kutatási alapismeretekre szert téve) értelmezzék az orgonaépítészeti adatokat, feltárják a létező hangszerek sajátosságait, s mindezeket szintetizálják az általános, művelődéstörténeti eredményekkel. Így a kutatás jórészt egyéni, a témaválasztás esetleges, a kutatók egymástól elszigetelten dolgoznak, s csak olykor-olykor, különösen kedvező személyi és anyagi feltételek együttes megléte esetén adódik lehetőség egy-egy témakör szerzetesebb feltárására. Míg például 1985–88 között megfelelő szervezeti és (az eredmény jelentőségéhez képest csekély) anyagi támogatással a teljes hazai orgonafelmérés elvégezhető volt, addig az azóta eltelt jó évtizedben —mindezek hiányában— az adatok feldolgozása alig haladt előre. Úgy véljük, hogy a hangszer gazdag múltja, a hazai zenekultúrában sokáig betöltött fontos szerepe és a történeti Magyarországon eddig feltárt több mint 2000 műemléki értékű hangszer (amely önmagában is egy példátlan méretű hangszermúzeum) indokolja, hogy *a kutatás végre szervezett keretben, megfelelő, részben garantált anyagi háttérrel folytatódjék*. Ekként nemcsak a további munka megtervezésére, koordinálására (ésszerű megosztására) és ellenőrzésére nyílnék lehetőség, hanem megszűnne az a megalázó helyzet is, hogy a témával foglalkozók tevékenységüket jórészt „szabadidőben”, „szent hobbyként”, legfeljebb filléres szerzői honorárium reményében vagy pályázatokat írva végzik.

2) Továbbra is fontos, *befejezésre váró feladat a hangszerállomány felmérése*. Bár ez idehaza lezárult, egy-egy határon túli terület csak igen gyéren dokumentált, vagy felmérése részben kérdőívekkel és hiányos kontrollal —esetleg szegényes adatfelvétellel— történt. Az utóbbi esetekben *az adatok ellenőrzése és kiegészítése* szükséges. Sajátos a felvidéki dokumentáció összetétele, amelyből a XX. század hangszerei teljesen hiányoznak. Természetesen, mindez csak nemzetközi munkamegosztással, a határon túli kollégák bevonásával lehetséges.

3) Az adatok könnyű kezelhetősége, a gyors összehasonlíthatóság érdekében létre kell hozni a teljes terület közös számítógépes nyilvántartását, esetleg a már létező hazai inventárium kiegészítésével.

4) Folytatni kell az *egyes mesterek életművének* összeállítását, a további orgonaépítői központok történetének megírását. Szükség lehet eddig csak szűrőpróba-

szerűen vizsgált forráscsoportok módszeres átvizsgálására, és a vizsgálatokba indokolt esetben be kell vonni a hangszerek eddig nem vizsgált paramétereit (pl. felhasznált anyagok, sípméreték) is.

5) Meg kell indítani a hangszerek *művészettörténeti szempontú kutatását*, az egyes orgonaépítőkre, korszakokra vagy tájegységekre jellemző szekrénytípusok elemzését.

6) A fentiek segíthetik a ma még *ismeretlen eredetű hangszerek azonosítását*.

7) Mivel a magyarországi orgonaépítés ezer szállal kapcsolódik a környező (délnémet, osztrák, cseh-morva, szász-sziléziai, lengyel és itáliai) területek orgonaépítési hagyományaihoz, a hazai orgonaipar történetének európai „beágyazódása” csak e *tájegységek orgonakultúrájának alaposabb megismerésével* rajzolható meg. E vidékek részben kívül esnek az európai orgonaépítés és -zene történetének meghatározó területein, melyekkel így nemzetközi szakfolyóiratok csak elvétve, egy-egy tanulmány erejéig foglalkoznak. Az egykori nemzetközi kapcsolatok feltérképezését (és a mai kutatói kapcsolatok ápolását) szolgálhatná egy közös, valamely nyugat-európai nyelven kiadott periodika.

8) Az orgonazene alapvetően liturgikus zene, *az orgonák építésmódját az aktuális liturgikus igények és a zenetörténeti korszak határozták meg*; a hangszerek jobb megértéséhez szükséges tehát azon korok orgonahasználatát is feltárni, amelyekben ezek épültek.

9) A kutatások jelentős előrehaladásával megkísérelhető a *magyarországi orgonaépítés történetének összegzése* az általános vonások, az egyes korszakokra és területekre jellemző sajátosságok, valamint a helyi és európai kölcsönhatások bemutatásával.

10) Bár nem tartozik szorosan a kutatáshoz, végül a sürgős feladatok közé kell sorolnunk a *műemlékorgonák hatékony védelmének megteremtését*. Ezt egyrészt az indokolja, hogy ez az orgonatörténet utóbbi három-négyszáz évének talán legfontosabb „forráscsoportja”, melyet mint örökséget meg kell őriznünk és a további kutatáshoz a jövő generációk részére a maga eredetiségében tovább kell adnunk. Másrészt, egy-egy hangszerről épp az állagmegóvási vagy restaurálási munkák során lehet olyan adatokat szerezni, melyek közönséges szemle alkalmával, az orgona teljes szétszedése nélkül nem kerülnek napvilágra. Bár a feladatnak megvan a megfelelő törvényi szabályozása és különösen külföldi gyakorlata magas szintű, a személyi és anyagi feltételek —csakúgy mint a kutatás esetében— jórészt hiányoznak. Szükséges az állami és egyházi felügyeleti és szakértői hálózat kiépítése, a szakemberek képzése és minősítése a tervezői és felügyelői, valamint kivitelezői oldalon egyaránt — s mindehhez a pénzeszközök biztosítása.